

Mag ik u een vraag stellen?

Over het Filosofisch Café als methode om samen zoekend te denken

Inleiding

De filosofie komt weer in beweging. Ze treedt meer en meer buiten haar academische muren en trekt opnieuw de straten en pleinen op. Zoals Socrates dat 2500 jaar geleden ook deed. Filosofie moet uit haar boeken treden en dienstbaar zijn aan het leven, ten dienste van de vraag 'hoe (samen) te leven'. Zoals dat ook was in de Oudheid toen filosofie nog echt een zoeken was naar wijsheid, naar een manier van leven. Het is niet meer dan logisch dat de filosofie het woordje 'praktisch' opnieuw toeëigent als vast adjectief.

Praktische filosofie blijkt een aantrekkingskracht te hebben voor mensen vandaag. Dit is waarneembaar in de opkomst van filosofische café's, diner pensants en socratische gesprekken. Het concept van het Filosofisch Café ontluikt langzaam maar zeker ook in Vlaanderen. Mensen verschijnen uit vrije wil op deze publieke scène en plegen overleg rond fundamentele begrippen zoals vrijheid, rechtvaardigheid, geluk, ... De griekse agora wordt opnieuw uitgevonden en ontdekt. Blijkbaar heeft filosofie opnieuw iets te zeggen. Of liever: het spreekt aan, misschien wel juist omwille van haar vragende 'zin'.

Filosoof-zijn en wijzen van weten

Een filosoof weet niet, maar begeert. Het is iemand die zich geen wijsheid toeëigent, maar er hartstochtelijk naar verlangt. Filosoferen is verlangen, en verlangen is beweeglijk. Het houdt niet op bij het (schijnbaar) vinden van een gestold antwoord. Filosoferen voltrekt zich doorheen een zoekend denken in termen van vragen waarbij de eigen leefwereld doordacht wordt.

In het boek zes van zijn *Ethica Nicomachea*¹ onderscheidt Aristoteles verschillende vormen van kennis. De 'epistèmè' is de wetenschappelijke kennis die tot stand komt in het omgaan met ideeën. Daarnaast is er de 'technè' die duidt op de vaardigheid te kunnen omgaan met de dingen (vakbekwaamheid) en de 'phronesis' die staat voor praktisch inzicht in de dingen (praktische wijsheid of verstandigheid). Deze praktische wijsheid duidt op het vermogen om de juiste dingen op het juiste moment en tegen de juiste persoon te zeggen.

Aristoteles contrasteert de phronesis als beweeglijke vorm van kennis met de stabiele gefixeerde kennisvorm van de 'epistèmè': een geheel van kennishoudens die men kan verwerven vanuit boeken. Hij stelt dat een praktische zaak zoals een situatie of een ervaring niet inzichtelijk kan gemaakt worden via een universeel, conceptueel denkkader. De aard van het praktische is immers juist dat het afhankelijk is van de waarneming van het moment en bijgevolg veranderlijk, onduidelijk en onzeker is. Dit

impliceert dat iemand pas in staat is om een bepaalde situatie op een juiste manier te beoordelen indien die persoon oog heeft voor de finesses van het actuele detail. Het is deze 'praktische wijsheid' die binnen de contouren van een filosofisch café geoefend kan worden. Men streeft ernaar inzicht te verwerven in het concrete handelen door scherpzinnige waarnemingen over de ervaring te verbinden met conceptuele begrippen. Dit 'scheppen' van wijsheid uit de ervaring impliceert eerder 'een wijze van weten' dan een hoeveelheid aan kennis.

Filosofie als praxis

Autonoom denken

Binnen de context van het filosofisch café wordt het filosoferen als kritische denkactiviteit ingeoeffend. Men kan het beschrijven als het kritisch onderzoeken van oordelen en overtuigingen in de richting van argumenten en verzwegen aannames. Het is een denkactiviteit waarbij men zelf de eigenaar van het gedachte is: het houdt geen herhalen in van wat grote filosofen gezegd hebben, maar een ontdekken van de eigen denkinhouden en logische schema's. Dit brengt ons dicht bij de maieutiek van Socrates die door het stellen van vragen mensen helpt bij de geboorte van hun eigen gedachten. In de *Theaetetus* noemt Socrates zichzelf een 'vroedvrouw' omdat hij de geest onderzoekt die zwanger is van gedachtenⁱⁱ. Hij was ervan overtuigd dat de enige manier om nieuw inzicht te verwerven gelegen is in het zelf onderzoeken van een kwestie. Nadenken is een onderzoek voeren rond de eigen kennis en de eigen ervaring. Inzicht kan volgens Socrates dus niet zonder persoonlijke inspanning tot stand komen. In die zin is elk denken ook een persoonlijk denken. Of zoals Nelson het verwoordt: 'Niets is dwazer dan zich door de studie van de geschiedenis van de filosofie tot filosoof te willen vormen.'ⁱⁱⁱ

Tussen de woorden en de dingen^{iv}

Hannah Arendt stelt in haar boek '*Politiek in donkere tijden*' dat het denken de moed dient te hebben om zich te manifesteren als een oordelen over concrete aangelegenheden.^v Het denken is niet louter een wereldvreemd zuiver schouwen maar dient zich te verbinden met de gebeurtenissen in de wereld. Het drukt zich uit in een redelijk oordelen in concrete situaties. In dit denken wordt stilgestaan bij wat er gebeurt tussen de waarneming en het oordeel. Bijvoorbeeld: ik zie een groepje jongeren rondhangen op straat (waarneming) en deze jongeren zijn lui (oordeel).

Denken als niet-weten

Dit 'verwijlen' bij de waarneming en het oordeel veronderstelt het scheppen van ruimte. Deze mentale ruimte verschijnt in de gedaante van een niet-(zeker)-weten; een twijfel over datgene wat men voor waar aanneemt. Deze houding van niet-meer-weten vinden we in oorsprong terug bij Socrates. Hij werd als het ware beroemd met de uitspraak 'ik ben diegene die weet dat hij niet weet'. Deze houding van niet-weten is

cruciaal in een filosofisch onderzoek. De methode die Socrates hiervoor hanteert is de 'elenchus', wat letterlijk weerlegging, beschaming of verlegenheid betekent. Dit houdt in dat de gesprekspartner eerst 'in verlegenheid' moet gebracht worden over de vermeende zekerheid van zijn oordelen alvorens er een nieuw inzicht kan geboren worden. De 'elenchus' is primair bedoeld om iemands pretentie van kennis te ontmaskeren. Het wil inconsistenties en tegenspraken aan het licht brengen. Immers: wie weet dat hij iets niet weet, is gemotiveerd om naar kennis te zoeken. Het opent de weg voor een anders denken dan men gewoon is. Het nodigt uit tot een langzaam, voorzichtig, luisterend denken.

Op café met Socrates

Socrates (469-399) deed het toen en doet het 2500 jaar later nog steeds, gelukkig niet helemaal in dezelfde gedaante. Hij beroert de gemoederen door het stellen van vragen. Hij verleidt zijn gesprekspartners om bij zichzelf te gaan onderzoeken welke oordelen 'passend zijn' in een concrete situatie. Socrates wijst erop dat we vragende wezens zijn die naar het waarom van de dingen moeten zoeken en ze niet uit gewoonte of op gezag van anderen moeten aannemen. Deze gedachte vinden we tevens terug in Kant's uitspraak 'Sapere Aude': durf je eigen verstand te gebruiken.

Het fenomeen van de filosofische café's komt overgewaaid uit Parijs. Het is een gespreksvorm die door de Parijse schrijver en filosoof Marc Sautet in 1992 in het leven werd geroepen. Sautet leidde elke zondag om 11 u filosofische bijeenkomsten in Café des Phares. Hij hanteerde hierbij enkele stelregels: de toegang is gratis (want denken moet gratis zijn), het publiek reikt het onderwerp aan, deelnemers betonen respect voor elkaars mening, de gespreksleider houdt de filosofische lijn in de gaten. In zo'n café was het niet de bedoeling om citaten van Kant of Heidegger uit de kast te halen, maar om op eigen kracht en samen met anderen waarheden te onderzoeken.

Het initiatief kreeg navolging in de rest van Frankrijk en Europa. Ook in Nederland en Vlaanderen worden filosofische café's gehouden. In Leuven gaan die door elke tweede dinsdagavond van de maand en in Antwerpen elke tweede zondagmiddag van de maand. Ook in Brussel worden verschillende Café Philo's georganiseerd.

Filosoferen in de marge

Een prikkelende vraag

De motor van een filosofisch café is een goede en eenvoudig geformuleerde, voor deelnemers intrigerende vraag. Het gaat hierbij om een vraag van de tweede orde: een vraag die principes, grondslagen, doelstellingen, overtuigingen,.. als onderwerp heeft. Bijvoorbeeld: Ben ik vrij in mijn vrijwillig engagement? Zo'n vraag geeft aanleiding tot nieuwe vragen en laat verschillende antwoorden toe. Dit vraagtype onderscheidt zich van een 'eerste-orde-vraag' waarbij gevraagd wordt naar informatie

of gegevens. Eerste-orde-vragen zijn direct oplosbaar. Bijvoorbeeld: Bij wie moet ik me als vrijwilliger aanmelden?

Een filosofisch café kent een min of meer gestructureerd verloop. Het vangt aan bij het opsporen en formuleren van zinvolle, prikkelende vragen die deelnemers bezighouden. Voorbeelden van vragen kunnen zijn: Wanneer handel ik integer? Hoe weet ik dat iemand me begrijpt? Wanneer is onverdraagzaamheid een deugd? Deze vragen worden door de gespreksbegeleider op een flap geïnventariseerd waarna een democratisch keuzeprocess zich voltrekt. Uiteindelijk is er één uitgangsvraag die voorwerp wordt van filosofisch onderzoek.

Op zoek naar dialoog

Zo'n gesprek komt doorgaans voorzichtig op gang. Meninge springen bij aanvang alle kanten op en gedachtenkronkels verkennen de uithoeken van begrippen. Er worden onderscheidingen gemaakt, tegenstellingen gecreëerd (of geëxpliciteerd), definities uitgeprobeerd, ... Er wordt aangevallen en verdedigd, geluisterd en nagedacht, gezwegen en gedronken... Is hier meer aan de hand dan een klassiek debat?

Meestal beperkt het gesprek zich niet tot een vrijblijvend over-en weer van ieders gelijk. De snelheid waarmee opinies over de toog schuiven wordt doorkruist door een nuchter nadenken. Dit nadenken houdt een 'over-denken' in: een stilstaan bij de begrippen en hoe men deze hanteert in de concrete ervaring. Zo dringt men langzaam door tot een basaler niveau van dieperliggende betekenissen en waarden. Lege begrippen krijgen opnieuw kleur en betekenis en waarden komen tot leven in een concretere, tastbaardere vorm. Dit alles veronderstelt echter een socratische wijze van spreken; een denken in vragen in plaats van in antwoorden. Het beoogt het stellen van vragen in de trant van: wat betekent dit? Wat pleit ervoor en wat ertegen? Zijn er alternatieven die misschien plausibeler en beter verdedigbaar zijn? Kan iemand een tegenvoorbeeld geven?

Het eigen gelijk als verleider

In een filosofisch café is zo'n socratische wijze van spreken natuurlijk niet op elk moment het geval. Monologen worden gevoerd, autoriteiten worden vanuit het stof gehaald, boompjes worden naar hartelust opgezet en persoonlijke verhalen zijn soms dwingend aanwezig. De spreeklust is soms groter dan de uitdrukkingsvaardigheid. Het is de taak van de begeleider om heel dit gebeuren te faciliteren in de richting van een filosofisch onderzoek. Hij/zij doet dit door samen te vatten, te parafaseren, te ordenen wat er gezegd wordt en de filosofische lijn in de gaten te houden. Daarnaast is de 'socratisch' gespreksleider als een horzel die verontrustende vragen stelt en deelnemers verleidt tot een oefening in onvanzelfsprekendheid. Een filosofisch café is immers geen écht filosofisch café als het niet af en toe op de zenuwen werkt, geestelijk uitdaagt, tot verbijstering leidt. Toch blijken telkens opnieuw deelnemers bereid om zich te engageren in zo'n 'gemeenschap van onderzoek'.

Een gemeenschap van onderzoek

Een 'gemeenschap van onderzoek' schept ruimte voor het zorgvuldig ontvouwen van gedachten; een ruimte die de kunst verstaat om in het concrete detail en de nuances te vertoeven. Het creëren van zo'n ruimte veronderstelt een aantal vaardigheden en houdingen die deelnemers al doende inoefenen. Men kan dit samenvatten onder de noemer 'socratische deugden' zoals daar zijn: goed luisteren, geduld betrachten, vragen stellen, opschorten van het eigen oordeel, twijfel waarderen, nauwkeurig verwoorden van je eigen gedachten, fijngevoelig observeren ... Deze vaardigheden en houdingen maken het mogelijk gezamenlijk onderzoek te doen naar de wortels van de eigen kennis en denkbeelden en dit in dialoog met anderen.

Een filosofisch café is geen socratisch gesprek

Een filosofisch café is geïnspireerd op de methode van Socrates maar is nog geen socratisch gesprek. Het socratisch gesprek is een onderzoeksgesprek met als doel het formuleren van een antwoord op een vooropgestelde vraag. Het is een strengere gespreksvorm waarbij een uitgeschreven casus uit de ervaring van de deelnemers toetssteen is voor filosofisch onderzoek. Zo'n gesprek neemt bij voorkeur enkele dagdelen in beslag. Het aantal deelnemers varieert van 5 tot 8. Deze methode kan voor organisaties een veerkrachtig en dynamisch antwoord bieden bij vragen rond missie, doelstellingen, zingeving, integriteit, vrijwilligersbeleid.

Het socratisch gesprek werd in het begin van vorige eeuw door de Duitse filosoof, pedagoog en politicus Leonard Nelson (1882-1927) ontwikkeld met het oog op vernieuwing van het onderwijs en de politiek. Voor hem was het cruciaal dat de deelnemers, in groep en op eigen kracht, door middel van zelfstandig onderzoek samen tot waarheid komen.

Filosofie als 'vorming'?

Het volwassenenvormingswerk is er van kindsbeen op gericht om doorheen haar activiteiten ontmoeting, ontspanning, groepsgevoel en stof tot gesprek te bieden. Om dit waar te maken zoekt zij telkens opnieuw naar aangepaste vormen en initiatieven die aantrekkelijk zijn voor de hedendaagse mens. Het filosofisch café is een veerkrachtig en dynamisch initiatief voor verenigingen en organisaties om mensen op een laagdrempelige manier tot participatie te verleiden.

Wat vaak kunstmatig op de politieke agenda wordt gezet, gebeurt in een filosofisch café haast spontaan. Mensen komen vanuit een lust om te weten samen om na te denken over de fundamenteën van mens en maatschappij. Niet schools of onder politieke druk maar spontaan en coöperatief. Een heterogeen publiek dat dankzij en ondanks haar verscheidenheid de kunst van de dialoog tracht te verstaan. Verschillen worden geëxpliciteerd, genuanceerd, gerespecteerd. Dit leren omgaan met verscheidenheid van perspectieven veronderstelt zowel een zelfstandig

denken als een zich kunnen inleven in de ander zonder daarbij te empathisch te worden. Dit trainen van onderscheidingsvermogen is bijzonder nuttig in een hedendaagse context waar mensen competent geacht worden om met diversiteit te kunnen omgaan.

In een filosofisch café verschijnt de griekse agora in een eigentijds kleedje. Mensen tonen er in hun handelen en hun spreken wie ze zijn; verschijnen als unieke personen aan elkaar. Toch gaat het hier niet enkel om zich adequaat representeren in de publieke ruimte. Men oefent zich niet alleen in expressievaardigheden (zich uitdrukken, adequaat verwoorden, complexiteit helder en eenvoudig weergeven...) maar ook in het vermogen tot verantwoorden. Mensen worden uitgenodigd om hun meningen (doxa) te verwoorden, te beargumenten en aan kritisch onderzoek te onderwerpen. In een filosofisch café wordt er niet over politiek gesproken, maar wordt aan 'politiek' gedaan. Het handelen en het oordelen worden in gezamenlijk overleg kritisch onderzocht. Het is in deze zin dat een filosofisch café politieke vorming kan zijn zoals Hannah Arendt het omschrijft: 'het denken over het algemene gebeurt vanuit de waarneming van het concrete in intersubjectief perspectief.'¹ Dit denken in de marge, dit filosoferen aan de toeg blaast democratische principes nieuw leven in en doet burgers opnieuw blozen van pure wijs-begeerte.

Besluit:

Dit artikel beklemtoont sterk de filosofie als 'praxis'. Het filosoferen verschijnt er als gebeuren dat zich voltrekt samen met anderen, waarbij de verbinding gelegd wordt tussen denken en ervaring. Het is dan ook paradoxaal om te 'schrijven over' iets dat slechts doorheen de ervaring ontdekt kan worden. Stimulering van zelf nadenken en de koppeling van het denken aan iemands ervaring zijn immers het best te verwezenlijken in een gesprek. Een gesprek is namelijk flexibel: er kan meteen ingegaan worden op twijfels, tegenwerpingen, onbegrip. Een geschreven tekst daarentegen geeft de indruk dat inzicht een gefixeerd iets is; een vaststaande, onveranderlijke formulering. Een geschreven tekst is als een monologisch discours dat slechts doorbroken kan worden door de virtuele lezer. In die zin is deze geschreven tekst paradoxaal met het wezen van haar boodschap.

Het filosofisch café werd voorgesteld als een leerschool voor dialoog. Als vrijplaats waar mensen hun burgerschap opnieuw ontdekken en vorm geven. Luisterend en onderzoekend, gebeten om te weten. Waar de drang tot overtuigen aarzelend plaats maakt voor de pret van het gezamenlijk naar waarheid zoeken. Een filosofisch café poogt dit in mensen wakker te maken: een wonen in verwondering, een blijvend postvatten in de storm van het denken.

Wat is de filosofie als ze, in plaats van te rechtvaardigen wat men al weet, geen poging is te weten te komen hoe en in hoeverre het mogelijk zou zijn om anders te denken? (Michel Foucault, Histoire de la sexualité)

Bibliografie:

ARENDR, H. (1999) *Politiek in donkere tijden*, Boom: Amsterdam.
ARISTOTELES (1997) *Ethica Nichomachea*, vertaling Hupperts en Poortman, Kallias: Amsterdam.
NELSON, L. (1994) *De socratische methode*. Boom: Amsterdam.

Kort:

Dit artikel stelt het concept van het filosofisch café aan u voor. Het filosofisch café situeert zich in de traditie van de praktische filosofie. Deze traditie wordt in vogelvlucht geschetst. De auteur legt de klemtoon op het filosoferen als kritische denkactiviteit die zich voltrekt samen met anderen. De eigenheid en kenmerken hiervan worden onderzocht aan de hand van de praktijk van een filosofisch café. Naast een concrete beschrijving van aanpak en verloop van een filosofisch café wordt kort stilgestaan bij de waarde van dit concept voor het huidige vormingswerk.

Over de auteur:

An Mortelmans

Licentiaat in de Wijsbegeerte en vormingswerker. Als lector verbonden aan de Karel De Grote Hogeschool, Departement Sociaal Agogisch Werk en freelance-trainer/coach in socratische vaardigheden, dilemmatraining, dialoogvaardigheden, reflectietechnieken ea.

Contact: an.mortelmans@telenet.be

ⁱ Aristoteles (1997) *Ethica Nicomachea*, vertaling C. Hupperts en B. Poortman, Amsterdam, Kallias.

ⁱⁱ Plato, *Theaetetus*, 148-151a

ⁱⁱⁱ Nelson, L. Over de kunst van het filosoferen, in : *De Socratische methode*. Inleiding en redactie Jos Kessels, Boom: Amsterdam. 1994. p. ?

^{iv} Met deze woorden verwijst ik naar het gelijknamige boek 'Les mots en les choses. Une archéologie des sciences humaines' van Michel Foucault (1966, Parijs: Gallimard).

^v Arendt, H. (1999) *Politiek in donkere tijden*, Boom: Amsterdam, p. 16